

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2\(32\).188559](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188559)

УДК 141.7:929

Олена Білянська

«МАШИНО-ЛЮДСТВО» ЯК ФОРМА УРБАНІЗАЦІЇ У КОНЦЕПЦІЇ М. БЕРДЯЄВА

У статті аналізується проблема зростання впливу машини та техніки на суспільство та людину. Виникає нова форма організації простору, яку М. Бердяєв називає «автомато-людство» або «машинно-людство». Філософ наголошує на тому, що загроза механізації, автоматизму є великою небезпекою, котру зазнає людина. Разом із машинізацією суспільства та життя починає змінюватися й сама людина. Вона вже не уявляє себе без технічних приладів, чітко сконструйованого способу життя та побудови соціокультурного простору. Знаходячись у межах міста, людина відчуває себе залежною від нього, людина вкорінюється у ритм життя міста та починає змінюватися й сама. Таким чином, формується та відбувається криза у свідомості людини.

Ключові слова: машина, «машинно-людство», суспільство, творчість, людина, криза, місто, дух, культура, свобода, М. Бердяєв.

На порозі ХХІ ст. філософський погляд на людину набуває нового сенсу. Людина знаходиться в центрі глобальних проблем сучасності, війн, культурних надбань, суспільних відносин. З приводу цього є дуже важливим аргументовано визначити сенс та перспективи доцільності існування людини. В зв'язку з цим, звернення до проблеми машинізації, технізації суспільства в сучасних умовах має гостро злободенний характер і вводить в поле ключових сторін суспільної діяльності. Воно має актуальність в плані розгляду та вирішення завдань подолання явищ відчуження в сучасному українському суспільстві, які існують та проявляються як в соціально-духовній сфері існування людини, так і в сфері сучасних економічних процесів.

Саме тому, погляди М. Бердяєва є актуальними з огляду сучасних теоретичних і практичних проблем суспільного розвитку України і світової соціальної динаміки.

Витоки проблеми машинізації, технізації суспільства полягали у тій конкретній історичній ситуації, яка склалася на початку ХХ століття. Сучасне мислителю людство в своєму розвитку зайшло в глухий кут: ні природа, ні суспільство самі по собі вже не здатні були його захистити, природні ресурси вичерпувалися, сама природа руйнувалася під тиском індустріалізму; виявило межі свого ефективного функціонування суспільство, яке відчувало величезні труднощі у інтеграції своїх надто розрізнених складових.

У життя світу переможно увійшла машина, назавжди порушивши

раніше усталений органічний склад життя. Цей революційний прорив не тільки змінив життя, а й зруйнував його творчу гармонію. Під впливом ідей про всесильність машини та техніки почали змінюватися мистецтво, література, архітектура, театр. Почала змінюватися й свідомість людини, яка вже не мислила себе поза технічних приладів та нововведень. Цей вплив мав величезне значення для соціуму та його подальшого розвитку. Людство увійшло у новий етап, на якому відбувалося зростання впливу машини та техніки на суспільство.

Починає змінюватися архітектура та логіка побудови міст та міського простору. Виникає нова форма організації простору, яку М. Бердяєв називає «автомато-человечество» або «машино-человечество».

В суспільстві, на думку мислителя, технічні засоби виробництва починають змінювати дух людини. Техніка загрожує перш за все душі людини. Філософ наголошував на тому, що загроза механізації, автоматизму є великою небезпекою, котру зазнає людина. «Все механическое, автоматическое в человеке – не личное, безличное, противоположное образу личности. Сталкиваются образ Бога и образ механизма, автомата. Или богочеловечество или автомат-человечество, машино-человечество» [Бердяев 2000: 35]. Труднощі людини у вирішенні даної проблеми коріняться в тому, вважав Бердяєв, що немає відповідності і тотожності між внутрішнім та зовнішнім, не існує прямого й адекватного виразу одного в іншому. Це, на думку філософа, є проблемою відчуження або об'єктивації.

Разом із машинізацією суспільства та життя починає змінюватися й сама людина. Вона вже не уявляє себе без технічних приладів, чітко сконструйованого способу життя та побудови простору. Знаходячись у межах міста, людина відчуває себе залежною від нього, людина вкорінюється у ритм життя міста та починає змінюватися й сама. Таким чином, формується та відбувається криза у свідомості людини. З одного боку – жорсткі принципи механізованого, технізованого життя, швидкоплинність життя міста та процесів урбанізації, а з іншого боку – бажання людини бути вільною, потреба у особистісній свободі та можливості духовної реалізації. Такий дуалізм існування людини у соціумі був визначений К. Марксом [Маркс 1974], як проблема відчуження. Бердяєв визначав цю проблему, як проблему об'єктивації, схожих поглядів дотримувалися й представники екзистенціальної філософії.

Зокрема, представники французького екзистенціалізму Ж.-П. Сартр [Сартр 1990], А. Камю визначали цю проблему як проблему «дійсного» та «недійсного» існування людини. Вони, на думку О. Радугіна, вважали, що «...потрібно наблизити до людини зміст та смисл її діяльності, захистити її від знелюднення та стандартизації, від перетворення людини на “гвинтик”

виробництва та бюрократичної машини» [Радугин 1982: 81–82].

Треба наголосити, що Маркс у своїх працях, починаючи з «Економічно-філософських рукописів 1844 р.» [Маркс 1974] розкриває означену проблему. Він вважав, що витoki феномена відчуження коріняться в інститутах поділу праці та приватної власності. Марксистська філософія наголошувала на тому, що основи відносин відчуження знаходяться саме у соціальних структурах, які відмовляють людям у їх сутнісній людській природі. Під відчуженням марксистська філософія розуміла досить складне явище, сутністю якого було перетворення самого процесу людської діяльності та її результатів, а саме – творів, соціальних інститутів і організацій, грошей, духовних цінностей – у силу, що панує над людиною, стає людині непідвладною, тисне на неї, диктує певні вимоги, є протилежною людським бажанням та прагненням. «Отчуждение рабочего в его продукте имеет не только то значение, что его труд становится предметом, приобретает внешнее существование, но еще и то значение, что его труд существует вне его, не зависимо от него, как нечто чужое для него, и что этот труд становится противостоящей ему самостоятельной силой; что жизнь, сообщенная им предмету, выступает против него как враждебная и чуждая» [Маркс 1974: 88].

Людина, яку приваблювало міське життя можливістю заробітку та певними технічними зручностями, можливістю особистісної реалізації, все більш активно почала заселяти міста. Це був об'єктивний процес урбанізації, але його наслідки виявилися неоднозначними. Місто, як великий соціальний організм, поступово починає знеособлювати людину. Процес відчуження людини від міста ставав все більш інтенсивним, людина відчувала себе все більш самотньою, незважаючи на велику кількість людей, що її оточували.

Зокрема, людина почала відчувати незадоволеність тим суспільством, у якому вона існує. В неї почало з'являтися відчуття, що в суспільстві панує моральний занепад, відчуття безсилля перед непорушністю соціальних інститутів. Стала зрозумілою знеособлена, дегуманізована сутність бюрократичних соціальних організацій. Людина почала відчувати себе автоматом, гвинтиком, частиною великого урбаністичного організму.

Бердяєв зробив спробу проаналізувати відчуження, як одну із найважливіших характеристик стану людини в умовах сучасного суспільства. Людина із суб'єкта діяльності поступово перетворюється на пасивний об'єкт зовнішнього впливу. Однією з характерних рис відчуження, на думку філософа, є тенденція до формалізації та знелюднення різних форм суспільної діяльності людини та її особистого життя.

Умови сучасної машинної цивілізації не тільки відсунули людину на другий план, а й посилили ізоляцію між людьми. Були нівельовані основні

фактори людського існування, а саме: тонкі духовні виміри, нерациональні зв'язки, несистематизований досвід, такий як любов, жаль, страх, відчай, захоплення.

Безперечно, що особистість, на шляху свого розвитку та удосконалення, прагне до свободи, але дуже часто виявляється подавленою суспільством, колективом. Колектив нищить, розчиняє особу у собі, у своєму суспільному середовищі, заперечуючи все те особистісне, що притаманно людині: свідомість, совість, судження. У цьому виявляється споконвічний антагонізм, відчуження між людиною, особою та суспільством. Для того, щоб подолати цей стан, не втративши себе, свою індивідуальність, людині, за поглядами Бердяєва, є властивим творити власну свободу через акти творчості, любові, жалю, милосердя, навіть зла. Ці вільні акти виступають засобами подолання відчуження між людиною та суспільством. Людина бажає сама розібратися, зрозуміти той світ, те середовище, яке її оточує. Вона бажає мати власні судження, власну думку, переконання, бути прибічником певної ідеї, котра виражала б її світогляд. Реалізуючи себе таким чином, людина здійснює свою свободу, незалежність від соціального колективу, іменованого суспільством. Споконвічне прагнення людини до свободи є «вічним двигуном» у її духовному розвитку та удосконаленні.

Людська природа непідвладна остаточній раціоналізації і, також непідвладне раціоналізації і людське суспільство. В суспільстві завжди залишається і діє ірраціональне начало, яке полягає в реалізації свободи кожної окремої особистості. Бердяєв наголошував, що «свобода – це не вибір між добром і злом, а можливість творити добро або зло» [Бердяєв 1999: 346].

Але, незважаючи на це, техніка необхідна людині, яка за своєю природою є творчою істотою, вважав Бердяєв. Людина створює техніку, що є продуктом творчого духу людини та постає як результат прориву духу в природу й втілення розуму в стихійні процеси. Разом з тим техніка «восстає против человека». Людина неспроможна оволодіти створеною нею технікою, яка виринає з-під влади людини і «...хочет, чтобы человек был ее образом и подобием». Проте це неможливо. Людина, підкреслював Бердяєв, не може уподібнитися машині, бо вона створена «по образу и подобию Бога». Техніка ніколи не може машинізувати людину, захопити її повністю. «В человеке, – робить висновок філософ, – всегда остается иррациональное начало» [Бердяєв 1989: 148].

На думку Бердяєва, будь-яке суспільство, що засновано на техніці, організації, використовує раціональний спосіб дії та систематизоване знання тощо, вже з самого початку містить у собі властивість бути ворожим до людини, поневолювати її, занурювати її у несправжнє існування.

Життя людини невід'ємно пов'язане із суспільством. Суспільство відіграє дуже велику роль у житті та реалізації людини, але саме воно й є тією силою, котра пригнічує та знеособлює людину. Суспільство стає перешкодою у особистісній реалізації та самовизначенні людини. «Общество представляется как бы личностью более высокой иерархической степени, чем личность человека. Но это делает человека рабом» [Бердяєв 2000: 74].

Подолати рабство у суспільстві людина може тільки за допомогою творчого акту, творчості. «Творчество есть освобождение от рабства. Человек свободен, когда он находится в состоянии творческого подъема» [Бердяєв 2000: 127].

Своєю творчістю людина долає рабство як відчуження від суспільства, людини, продуктів творчості, історії. В даному контексті творчість розуміється М.Бердяєвим як крок до особистого спасіння, визволення від об'єктивованого світу. Для того, щоб творити людина повинна бути особисто вільною. Творчість, на думку Бердяєва, виступає внутрішньою основою для самовдосконалення та самореалізації людини.

Дуже яскраво духовна криза початку ХХ століття відобразилася у літературі та мистецтві. У своїй лекції «Кризис искусства» Бердяєв визначає низку причин, які призвели до змін в мистецтві та літературі. Саме у їх трансформаціях філософ побачив прояви кризи. Зокрема, Бердяєв бачив у намаганнях художників авангарду та футуристів прагнення до розпаду матерії, що дає волю хаосу, але у цьому вихрі, на думку мислителя, можуть загинути і найвеличніші цінності та надбання людства.

«Так свершается судьба плоти мира, – пише Бердяєв, – она идет к воскресению и к новой жизни через смерть. Футуризм есть пассивное отражение механизации, разлагающей и расплывающей стареющую плоть мира. Футуристы воспевают красоту машины, восторгаются ее шумом, вдохновляются ее движением. Прелесть мотора заменила для них прелесть женского тела или цветка. Они находятся во власти машины и новых ощущений с ней связанных. Чудеса электричества заменили для них чудеса божественно-прекрасной природы» [Бердяєв 1990: 32].

Російський філософ А. Лосєв, характеризуючи означену ситуацію, наголошував, що у ціннісному аспекті авангардистська есхатологія виражена у ідеї, що «...все существующее должно быть доведено до окончательного распада, расплывания, расплавления, что покамест все старое не превратится в чистый хаос и не будет стерто в порошок, до тех пор нельзя говорить о появлении новых и устойчивых ценностей» [Лосєв 1962: 317].

Зокрема, Бердяєв вважав, що основним міфом авангарду можна назвати есхатологічний міф кінця або початку, що лежав в основі

будівництва нового світу. Характеризуючи суть основного есхатологічного міфу ХХ століття мислитель писав: «Эсхатологическая перспектива не есть только перспектива неопределимого конца мира, она есть перспектива каждого мгновения жизни. В каждое мгновение жизни нужно кончать старый мир, начинать новый мир» [Бердяев 1990: 70–71].

Таким чином, подолання машинізації та технізації, зародження краси, іншого життя є можливим лише за умови творчо-активного ставлення людини до світу та тих процесів, які у ньому відбуваються. «Поистине в космической жизни совершается духовная война, – цими словами завершує лекцію «Кризис искусства» Бердяев, – и идет борьба за величайшие ценности. И лишь духовной войной человечество и народы могут быть спасены для новой жизни. Материальная война есть лишь выявления духовной войны» [Бердяев 1990: 42].

У підсумках можна наголосити, що концепцію Бердяєва можна застосувати до аналізу сучасного стану соціальних інститутів в умовах глобальних релігійних, політичних та соціальних криз та пошуку, в першу чергу, духовної синтези, що спрямована на їх подолання.

Пошуки такої духовної синтези є нагальною необхідністю для сучасного світу з погляду на сучасний етап розгортання політичних, релігійних та соціальних конфліктів, але ця синтеза повинна існувати не тільки в релігійному вигляді, а й у вигляді філософських вчень, одним із яких є, зокрема, вчення Бердяєва.

Список використаної літератури

- Бердяев, Н. А. (2000) *О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии*, в: Бердяев, Н. А. *Творчество и объективация*, Минск: Экономпресс, сс. 9–138.
- Бердяев, Н. А. (1989) *Человек и машина*, в: *Вопросы философии*, Москва, № 2, сс. 147–162.
- Бердяев, Н. (1990) *Кризис искусства*. Москва: Интерпринт, 48 с.
- Бердяев, Н. А. (1999) *Самопознание: Сочинения*. Москва: ЗАО Изд-во ЭКСМО–Пресс; Харьков: Изд-во Фолио, 624 с.
- Лосев, А. Ф. (1962) *Гибель буржуазной культуры и ее философии: послесловие*, в: Хюбшер А. *Мыслители нашего времени*, Москва: Абзац, сс. 314–357.
- Маркс, К. (1974) *Экономическо-философские рукописи 1844 года*, в: Маркс К., Энгельс Ф. *Сочинения*, Москва: Из-во политической лит-ры, т. 42, сс. 41–174.
- Радугин, А. А. (1982) *Персонализм и католическое обновление: Критика методологических основ католического модернизма*, Воронеж: Изд-

во Воронежского ун-та, 178 с.

Сартр, Ж.-П. (1990) *Экзистенциализм – это гуманизм*, в: *Сумерки богов*, Москва: Политиздат, сс. 319–344.

Елена Белянская

«МАШИНО-ЧЕЛОВЕЧЕСТВО» КАК ФОРМА УРБАНИЗАЦИИ В КОНЦЕПЦИИ Н. БЕРДЯЕВА

В статье анализируется проблема влияния машины и техники на общество и человека. Возникает новая форма организации пространства, которую Н. Бердяев называет «автомато-человечество» или «машино-человечество». Философ говорит о том, что угроза механизации, автоматизма является большой опасностью, с которой сталкивается человек. Вместе с механизацией общества и жизни начинает изменяться и сам человек. Он уже не представляет своей жизни без технических устройств, четко обустроенного образа жизни и построения пространства. Находясь в рамках города, человек чувствует себя зависимым от него, ритм жизни города начинает изменять самого человека. Таким образом, происходит кризис сознания человека.

Ключевые слова: машина, «машино-человечество», общество, творчество, человек, кризис, город, дух, культура, свобода, Н. Бердяев.

Olena Bilianska

“MACHINE-HUMANITY” LIKE A FORM OF URBANISM IN N. BERDYAEV’S CONCEPTION

The problem of the influence of machine and technique on the society and human beings is analyzed in the article. It appears a new form of expansion arrangement which is called “machine humanity” or “automation humanity” by N. Berdyaev. The philosopher is stating that a threat of mechanization and automatization becomes a danger which human race faces. Mechanization of life and society causes changes of humans’ nature. A person is not able to imagine his life without technological devices, well-managed manner of life and space’s organization. Being a part of city boundary, humans start feeling dependence of it; city life’s rhythm changes human beings themselves. Therefore, the crisis of human conscience occurs.

Such situation hasn’t only changed the entire life of humans but broke already existed creative harmony. Under the influence of ideas of machine’s and technique’s almightiness, the changes affected such areas as art, literature, architecture, theatre. It becomes changing the consciousness of human being who is not able to realize him out of technical devices and innovations. This

influence has a vast meaning for the society and its further development. Humanity started the new age of its evolvement in which growing of the influence of machine and technique on the society was coming.

Keywords: *machine, machine humanity, society, art, human, crisis, urban, spirit, culture, freedom, N. Berdyaev.*

References

- Berdjaev, N. A. (2000) *O rabstve i svobode cheloveka. Opyt personalisticheskoy filosofii* [About slavery and human freedom. The experience of personalistic philosophy], in: *Berdjaev N. A. Tvorchestvo i obektivacija*, Minsk, Ekonompress. pp. 9–138.
- Berdjaev, N. A. (1989) *Chelovek i mashina* [Man and Machine], in: *Voprosy filosofii*. Moskva, № 2, pp. 147–162.
- Berdjaev, N. A. (1990) *Krizis iskusstva* [The crisis of art], Moskva: Interprint, 48 s.
- Berdjaev, N. A. (1999) *Samopoznanie: Sochinenija* [Self-knowledge: Works], Moskva: ZAO Izd-vo EKSMO–Press; Harkov: Izd-vo Folio, 624 p.
- Losev, A. F. (1962) *Gibel burzhuaznoj kultury i jejo filosofii: posleslovie* [The death of bourgeois culture and its philosophy: afterword], in: *Hjubsher A. Mysliteli nashego vremeni*, Moskva: Abzac, pp. 314–357.
- Marks, K. (1974) *Ekonomicheskio-filosofskie rukopisi 1844 goda* [Economic-philosophical manuscripts of 1844], in: *Marks K., Engels F. Sochinenija*, Moskva: Iz-vo politicheskoy lit-ry, t. 42, pp. 41–174.
- Radugin, A. A. (1982) *Personalizm i katolicheskoe obnovenie: Kritika metodologicheskikh osnov katolicheskogo modernizma* [Personalism and Catholic Renewal: A Critique of the Methodological Foundations of Catholic Modernism], Voronezh: Izd-vo Voronezhskogo un-ta, 178 p.
- Sartr Z.-P. (1990) *Ekzistencializm – eto gumanizm* [Existentialism is Humanism], in: *Sumerki bogov*, Moskva: Politizdat, pp. 319–344.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2019

Стаття прийнята 16.05.2019